

EL FUTUR DE L'OBRA DEL CANÇONER POPULAR DE CATALUNYA

Jaume Ayats Abeyà
Universitat Autònoma de Barcelona

Quan observem les característiques del projecte, queda clar que l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC) va ser una iniciativa única a Europa: va ser un projecte nacional i, alhora, d'iniciativa privada, sostingut pel patrocini i els esforços d'un mecenes únic, Rafael Patxot; va ser un projecte col·laboratiu, amb la participació d'una densa xarxa d'institucions culturals, de voluntaris i de contractats, tots amb un objectiu comú i una planificació de les activitats i de les recerques; es va allargar durant una dècada i mitja (1922-1936) i la causa de la interrupció –probablement a poc més de la meitat de la col·lecta– no va ser un esgotament del projecte, sinó la situació de guerra. La quantitat de materials que van aplegar, escrits, però també enregistrats i fotogràfics, el convertiren en un fons de primera referència internacional, malgrat que la labor no va produir el saber d'estudis que n'hauria pogut resultar. Al mateix nivell que, per evocar un altre «obra» nacional, va ser el *Diccionari català-valencià-balear* d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll, l'Obra ofereix un gruix d'informació impensable pocs anys abans, al voltant de 40.000 melodies i de 60.000 textos. Però l'objectiu d'aquest escrit no és insistir en la importància que té per a la cultura catalana disposar d'aquest llegat (que en l'Any de l'Obra del Cançoner decretat per la Generalitat de Catalunya ja hem tingut l'ocasió de difondre amb una exposició, una pàgina web, dotzenes d'activitats musicals i també de conferències i articles, a més d'un dossier publicat al núm. 47 de revista *Caramella*). Però sí que ho és de recordar, aprofitant l'avinentsa, la figura cabdal de Josep Massot i Montaner, la persona que en va fer possible la recuperació, l'ordenació, la represa de l'edició de les *Memòria* i l'estudi dels fets. Massot, com ha proposat encertadament Salvador Rebés, ha estat molt més que el recuperador dels documents de l'Obra del Cançoner: n'ha estat el restaurador.

Ara bé, avui, com veieu pel títol, he orientat les reflexions no pas a parlar de la història ni del passat de l'Obra, sinó del futur. Ja frisso per sentir les contribucions anunciades que ens il·luminaran diversos aspectes del projecte, però jo he triat un altre camí, el de formular algunes qüestions que, al meu entendre, també tenen interès per al present i el futur de l'Obra. Les podríem formular així: què en volem fer del llegat de l'OCPC? O més aviat, en les nostres circumstàncies actuals, què en podem fer i què som capaços de fer-ne? Per a què ens pot servir, socialment, personalment, col·lectivament?

I abordant aquestes preguntes m'agradaria traspasar, ni que sigui una mica, els conceptes abstractes –sovint tan ben intencionats com prou buits– que ens satisfan amb declaracions políticament correctes, però de ben poca repercussió social o efectiva.

Jo no puc pas anar més enllà de l'exercici d'exposar algunes de les meves reflexions i, o, de les propostes que crec més encertades i ben orientades. En algunes us demanaré col·laboració i ajuda, però crec que hem de dedicar una estona a debatre quines propostes teniu vosaltres i quines no veieu viables. Posem-nos-hi.

1. *L'acte social de cantar*

L'Any del Cançoner és una oportunitat (potser ja mig perduda), davant l'evidència probablement més clara a un segle de distància, i aparentment la més allunyada de l'objecte concret dels treballs de l'Obra, però que jo diria que l'afecta íntimament. L'acte social i personal de cantar és ben diferent en la societat catalana actual en comparació a la d'ara fa un segle. Sense deixar-nos arrossegar a descriure situacions de to catastrofista, és ben clar que molts ciutadans poden viure avui perfectament sense cantar. Han delegat l'acte de cantar a altres persones i, sobretot, a l'ús d'artefactes tecnològics. En canvi, ara fa un segle, l'acte de cantar formava part de les activitats socials gairebé imprescindibles dels individus: cantar els feia ser dins de la comunitat, els feia presentar-se com individus i els construïa la llur imatge i l'expressió davant dels altres. En tenim casos exemplificadors, diversos dels quals ja hem exposat en altres escrits. Jacint Verdaguer i el canonge Jaume Collell, amics des de l'adolescència, en els anys que mantingueren bones relacions no es podien trobar sense cantar, sense fer el *dueto* mobilitzant una varietat de cants que anaven des de *Muntanyes del Canigó* a melodies de sarsuela, cants de goigs o de melodies populars del temps. Si no cantaven junts és com si no s'haguessin trobat, i el cant representava la seva constitució en homes corrents de la pagesia i la menestralia osonenca d'aquell temps. Un altre cas és el de Verdaguer i Callís i la seva esposa Francesca Bonnemaison, d'una classe social liberal molt més situada econòmicament, que a les nits d'estiu feien rotlana amb els fills per cantar junts. Aquests dos exemples tenien continuïtat a gairebé tots els nivells socials: la gent cantava a la feina – també a les feines urbanes i de botiga! – i cantava a les fàbriques; cantaven a les festes familiars i del poble, per Nadal, caramelles, aplecs i carnestoltes; les dones cantaven a casa feinejant, amb delicioses descripcions de com feien el *duo* entre veïnes d'una escala o de banda a banda d'un carrer; la canalla cantava jugant i a tota hora... O sigui, allò normal en una societat on el fet de cantar era la normalitat, com encara endevinem en diverses societats a l'Àfrica o en punts d'Àsia.

Actualment, a casa nostra, l'acte de cantar fora d'un escenari és vergonyant, ni que sigui parcialment. Ens hem convençut d'una etiqueta tardoburguesa que ens indica que hi ha especialistes per a fer-ho, que la pròpia capacitat comunicativa no és prou digna o prou bona. I per això ben sovint arraconem les situacions de cantar a la perifèria privada de les nostres vides: necessitem cantar tancats al cotxe, a casa quan no hi ha ningú més, o camuflats dins d'un concert

multitudinari o d'una festa major, quan el volum tecnològic és tan alt que ningú no ens sentirà. El cant obert, declarat, cara a cara, el que construeix la identitat individual i col·lectiva, queda emmascarat i esborrat.

Ara bé, en un temps en què cada cop més valorem recuperar «eines de proximitat», productes de quilòmetre zero, o els productes i les activitats que qualifiquem de «naturals», l'acte de cantar cara a cara es converteix en un valor de futur, en un desig de ser i de transformar les relacions dins de la societat. És una via per a la construcció de la comunitat propera, està al costat de la sostenibilitat en el consum de productes i en el control del transport, va de bracet amb la calma i la tranquil·litat, en el valor cada cop més gran del silenci i en l'acte contemplatiu de deixar escolar el temps. A més, des de l'etnopoètica –disciplina que estarem d'acord que hauria d'incentivar decididament molts d'aquests valors o actituds– proposem la plataforma d'acció bàsica, fonamental. Que té la raó de ser en la llengua i en la formalització poètica de la llengua.

Al meu entendre, trobem aquí el fet bàsic de la comunicació social, i una de les accions que la commemoració de l'Any del Cançoner ha dut a terme és ajudar a qui crea situacions de cantar d'aquesta mena, fora d'espectacle o de la denominada «indústria musical». Projectes com l'Hostal Càntut, o eixides a cantar caramelles o corrandes, o cantades de Nadal que estan donant uns resultats sorprenents perquè la gent hi retroba el gust de cantar sense limitacions ni prejudicis, en lloc obert i fora d'averkonyiments.

2. Què hem de fer amb el llegat de l'Obra del Cançoner? Què proposem de fer-ne?

Un altra tipus d'acció ja es dirigeix molt directament a l'«objecte» i als documents que es recullen en el llegat de l'Obra. La idea primera que apareix en moltes iniciatives a l'entorn dels documents és «fer servir les cançons», cantar-les o arranjant-les o publicar-les (aquest críptic «donar-les a conèixer» sense posar-hi agents, ni destinataris, ni límits). És la centenària obsessió per l'objecte tan reiterada pel món occidental de productes i del ser (enfront del fer): cançoners, molt paper editat (avui pàgines web) i molt poca activitat cantada, producció d'arranjaments i adaptacions que sovint queden en flor d'un dia... i mandra de treballar-hi hores i hores per tal de fer-ne un mitjà propi d'expressió, un «llenguatge» que vol dir formació específica i de molt d'esforç. Aquí ens enfrontem amb les problemàtiques de la refuncionalització que necessita qualsevol llegat d'èpoques precedents que volem activar socialment, i ens enfrontem en la transformació social dels codis culturals i comunicatius, que fan difícil dur «l'objecte cançó» a un ús actual directe i ràpid. En la societat de les presses, volem fer-nos nostres les cançons dedicant-los poca estona i poc esforç, i sense entendre que una codificació comunicativa com la que molts d'aquests repertoris tenien en el passat significa dominar unes estructures del mateix nivell de dificultat que es

necessita per dominar una llengua. El resultat en la gran majoria dels casos és que s'aprofiten quatre elements superficials de les cançons per donar un color d'època o una tonalitat exòtica o local, però que les estructures de fons passen a ser les estructures modernes que l'arranjador ja té dins del cap (sovint sense saber-ho). No és cap pecat ni cap infracció fer-ho d'aquesta manera –val més això que res– però valdria la pena de ser-ne conscients i de saber situar cada treball al lloc que li pertoca i en la línia que li correspon. En definitiva, encara estem obsessionats per l'objecte fixat, sobretot escrit i gràfic, i no sabem entendre la llengua que permet parlar-lo, alhora que no sabem com traslladar-lo a una acció socialment i personalment significativa. Tot un síndrome del nostre temps que des de l'etnopoètica podem entendre perfectament –i qüestionar i analitzar.

En aquest aspecte, encara estem una mica a les beceroles: no sabem com ens convé actuar amb el contingut argumental i literari de les cançons i quins són els procediments d'adaptar-les a una nova societat. Sempre hi ha hagut adaptació, alhora que sempre hi ha rastres de les adaptacions en el passat. Les cançons sempre han presentat els conflictes socials i ara ens entossudim a esborrar-ne els conflictes i els clarobscurs. Ho fem des de la infantilització i el pedagogisme mal entès; ho fem des del políticament correcte i el desig dels gestors polítics i culturals d'esquivar els conflictes (de gènere, de valors, de violència, de diversitat, de religió). Jo crec que no podem quedar indiferents davant dels procediments de gestió que veiem en la societat i en les institucions educatives d'un *bonisme* que tan sovint reflecteix una profunda manca de criteris i una ignorància evident. Un exemple lacerant és considerar religioses i catòliques les cançons de Nadal. Quan sabem que presenten una mitologia feta de molts estrats antics i que tenen ben poc de teologia catòlica i cristiana: la interpretació d'algunes institucions es queda en la superficialitat de tres noms i quatre imatges (santa innocència i quanta ignorància!). I, en canvi, no som capaços d'activar la renovació de lletres, la nova creació, l'acarament amb els problemes d'avui en dia, o sigui, tot allò que ha fet de les cançons un motor de debat i d'interès social. En això els *media* ens avancen de quilòmetres perquè presenten el conflicte sense fer-ne un problema: els patis de l'escola són plens de cançons amb conflicte, molt sovint orientades i connotades pels grans grups mediàtics de producció, i nosaltres ens perdem discutint si un argument és correcte o no per ser escoltat pels alumnes en una situació formalitzada i insulsa. En síntesi, aquí sí que com a pensadors de l'etnopoètica tenim un important paper social que ens toca d'assumir i que, diria, ho hem fet més aviat molt poc.

3. La catalogació i els estudis: crida a l'ajuda

En aquest apartat, l'objectiu és clar: necessitem un gran repositori que faci fàcil la consulta i permeti accedir a tots els materials. Això obriria les portes a fer

veritables estudis dels codis (poètics, musicals, lingüístics, de situació) que eren vigents en el moment de les recerques: aquest era un dels grans objectius de l'Obra que a l'època amb prou feines va ser abordat. Ara toca abordar-lo, gairebé un segle després, però no pas amb les eines d'aleshores sinó amb les d'ara. Els investigadors de l'Obra van procurar ser molt moderns i avançats a la seva època; ara ens toca ser molt moderns i avançats des de la nostra. I les notables recerques que, ja amb mitjans generals i còmodes d'enregistrament, s'han dut a terme després dels anys de l'Obra, s'han d'afegir als materials de l'Obra: probablement en els darrers cinquanta anys s'han reunit més materials que els que va aplegar l'Obra, i són materials de cançons, d'entrevistes i d'escorcoll de repertoris que en alguns casos van quedar descartats de l'Obra. Complementen magníficament, doncs, el panorama de l'oralitat cantada i musical als Països Catalans. Uns materials i els altres estudien el mateix espai social i ho fan amb l'afegit d'una visió diacrònica que encara hi aporta més interès. L'estudi dels procediments creatius, el plantejament metodològic de fugir de la fixació de l'objecte cançó, les noves orientacions de l'etnomusicologia i de l'etnopoètica (tenim prou clar que «llengua» i «música» no són dues realitats separables en l'acte de cantar): tot plegat ens situa en un angle d'estudi molt més potent i molt més ampli del que era en aquelles dècades. Per tant, més enllà dels estudis històrics i de les tasques d'organització de materials i de fer comparativismes positivistes a la manera dels anys 1940 i 1950, ara ens toca de ser molt més ambiciosos a l'hora d'estudiar l'oralitat cantada del país. Per fer justícia –ni que sigui poètica– a la feina que van fer a l'època i que van haver d'abandonar incompleta, cal que actualment ens mobilitzem també en forma col·laborativa i posem en funcionament projectes d'abast, des de les institucions on cadascú ens situem. Tres propostes més concretes:

1. *Les fotografies*. Una proposta relativament fàcil de fer (en realitat, a l'hora de preparar l'edició d'aquest text, al mes d'abril de 2023, ja està feta i en línia al repositori Calaix de la Generalitat de Catalunya). Es tracta de veure en línia les més de quatre mil fotos fetes en les missions de l'Obra del Cançoner, i poder col·laborar a documentar-les aportant-hi noves informacions recollides per voluntaris, ja siguin de les famílies, del mateix poble, o altres col·laboradors. Això permet enriquir el fons de l'Obra i abordar anàlisis que, a través de les fotos i amb les informacions de les *Memòria* i de les mateixes cançons, amplien el coneixement del context humà i social de les cançons.
2. *Catalogació dels materials i accés en línia*. Just després, cal emprendre la feina més llarga i costosa de la catalogació de totes les cançons d'una manera còmoda i activable en línia. Ha de ser un gran repositori de cançons i músiques orals dels Països Catalans que també permeti incloure-hi els materials enregistrats posteriors a les feines de l'Obra. Les possibilitats són moltes,

però un cop vistos els resultats que ofereix l'accés a través del mapa, com hem pogut experimentar amb les missions a la pàgina web de la commemoració, jo em decantaria per aquesta via de mapa → poble → cantador → cançons-músiques. En qualsevol cas, això obliga a una sèrie de laboriosos treballs previs, començant per la classificació de les peces a partir d'uns referents de títols estàndard (feina que ja estem duent a terme amb en Salvador Rebés i en Carles Mas, però que necessitarà d'un ampli consens entre tots els especialistes). Evidentment, cal assegurar les possibilitats d'una selecció ràpida de les unitats des d'eixos prou diversos (poble, fons, investigador, cantador-intèrpret, nom estandarditzat i nom al recull, tipologia formal, tipologia de situació, data, i altres). En realitat, d'això caldrà fer-ne un projecte nacional, que aplegui la col·laboració de centres de recerca i institucions públiques però, sobretot, de tots els investigadors que tracten el tema.

3. *Estudis*. La part en realitat més difícil és desplegar la varietat d'estudis que se n'han de derivar. Caldria preguntar-nos si a l'hora de fer-ho som capaços d'establir un treball veritablement coordinat i col·laboratiu entre universitats i grups de recerca per tal d'anar determinant els objectius i les fites.

I a partir d'aquí, les propostes i les esmenes ja han de venir de part vostra. Gràcies.